

IRRADAKOA, PATXI ARSUAGA "TXANGO"REN INGURUAN

Gazte-gaztetandikan entzunik negon Bilbo'n, iñoiz, tolosar «danbolintero» famatu bat bizi izan zala. Zein?, noiz?, nola?... aspaldiko gauza zala-ta ez zuan nere gogo kilikatu; ta ez da ere nere oroime-nean leku aundirik artu. Geroztik, ordea, berri geiago jakiten joan nintzaizun. Irakurri ere bai, ez dakit nun, «danbolintero» hura, Arsuaga familiakoa zala. Ain zuzen, Tolosa'ko «arsuagatarrak» ezagun ez ezik, txikintandik eskola-lagun, jolas-leku ta ikastaroan bet adizkide izan nituan. Areago oraindik, musikazale bezela, batez ere, beti elkarrekin ibilliak gaituzu. Arsuaga familia musikari sendia bait da.

Gaur egun ere, «arsuagatarrak ditugu Tolosa'n Santa Mari'ko Elizaren «orkestari» eusten diotenak. Juan Arsuaga, biolin jotzaille maisua, «arrabitari» bikaña, Erriko Musika Akademiaren irakasle da.

Eta bere seme, anai, illoba ta ikaslei eskerrak Tolosa'n badugu jai aundietarako «Kuerda-orkesta» polit bat. Ez da gutxi! Onengatik bakarrik Juan Arsuaga ta senidei omen egin behar litzaieke. Benetan merezi dute.

* * *

Begiko dudan Juanito Arsuaga adiskideari galdeturik jakin izan ditut bere «birosaba» Franzisko Maria Arsuaga Letemendia izan zaren zenbait berri, etxeoengandik datozenak.

Egia aitortzeko, ez nuan nik gai hau zulatzeko asmorik. Eta gutxiago illunpetik berri billa ibiltzeko betarik.

Ala beharrak bestela aginduta emen natorkizute nola gertatu dan esatera.

Udara ontan Bilbo'n bizi dan tolosar adiskide batek, pozaren pozez ango 1969'jaien Programa eskuratu zidan. Ikusgarria ziñez. Azalean. Losada pintorearen iruditxo margoduna dakar. Bertan, besteak beste, txistulari bi nabarmentzen dira apain jantzirik: kasaka gorri, prakak urdin, bi-adardun ginbailla buruan. Txistulari nagusiak matrail-bizar zuriduna bera, eskutan makil eta txistu daramazki eta besotik zintzilika danboliña. Au Patxi Arsuaga «Txango» dugu, aldamenean «Sorgin» danborra dualarik. Korpus egun batez Begoñako Elizaren emparantzan ote dauden nago.

Nere adiskide horrek onela zion: irakur zazu Programa barruan Manuel Bazas Bilbo'ko artxibo arduradunak idazten duana.

Bai gizona! gogoz gañera, erantzun nion. Tolosar zaharrek Patxi Arsuaga nor izan zan ba-dakite baiñan zer-nola ta xehetasunak bildurik artikulo bat idatziko dut oraingo jendeek «Txango» nolako txistulari-danbolintero trebea ta ospetsua izan zan, lehengoaz gain jakin dezaten.

Asmo honek, nere gogoaz jabeturik lana osatzeko kemena eman zidan. Goazen bada arira.

* * *

Franzisko Arsuaga Letemendia zanari bilbotarrok izengoitiz «Txango» deitu zioten. *Arzuaga* zetakin idatzia ikusi dut baiñan Tolosa'ko agiritan beti esekin, Arsuaga da. «Txango» ala txangu erren eta mainguei esan oi zaie. Karlisten lehenengo gerratean anka batean sartutako balak, dirudienez, erren-egite arin bat utzi ziolako.

Franzisko mutilla, guk «Patxi» deituko duguna 1800 urteko Dagonillaren (Abustuaren) 15'n jaio ta bataiatu zuten. Gurasoak Jose Arsuaga ta Rafaela Letemendia ziran; eta pontean jaso zutenak berri Joaquin Arribillaga eta Francisca Lerin. Amabirgiña egunean jaio zalako, noski, Franzisko izenari Maria erantsi zioten.

Aita, ofizioz sastre zan eta semeak ere gerora joskintzan ikasi zuan. Gure denbora arte Arsuagatarrak ogibide ortan jardun izan dira ta ez da arritzekoa Patxi ere mutiko zala artan leiatzea.

Baiñan lagintza ortaz gañera, Arsuagatarrak musikazale yayoak izan ditugu: lehen eta orain. Ni neuk ezagutu izan ditudan, Angel, Zezilio, D. Bizente apaiza, Zarautz'eko bikario izana, eta gaur bizi diran semeen-seme ta billobak, guziok Musikarako doai bereziaz jantzirik daude.

Beraz, ez da iñor aho-zabalik geldituko Patxi Arsuaga «Txanko»k Bilbo'n nolako otsaundi ta sona atera zuan entzutean.

Bilbo'n baño lehen, jakiña, Tolosa'ko plaza ta kaleetan bere txistu ta damboliñaz ibilliko zan festa ta jai guzietan jaioterria alaituaz. Urte goibelak, orduan eta gaur maiz izan oi dira, ordea.

Ala gertatu zan 1823 garren urte artan frantzesok Fernando VII Errege alkian berriz altxatzera eldu ziralarik. Tolosa'n agintariak etsai ziran, alegia, liberal ala «beltzen» alderdikoak. Batik bat D. Manuel Jose Zabala «Villafuertes»'ko konde jauna, Tolosa'n eta Gipuzkoa osoan ere agintari Buruzagi zegoana. Onek prantzesak etorritakoan erritik igesi joan behar izan zuan. Eta arekin batera bere menpeko ta erriko txistulari zan Patxi Arasuga gazteak. Konstituzioaren aldeko boluntario bezela sarturik Galizia'runtz abitu ziran. Nagusiek beren bidean jarraitu zuten, baiña gure Patxi aldi batean Santander'en geldituaz, Tolosa'ra itzuli zan bein Fernando VII garrena España guziaz jabetu zanean.

Utzi itzagun orduko politika gora beherak musika giroa nola zegoan agertzeko. Jakingarri diran zertxo batzuek azaldu nai nituzke-ta.

Manuel Jose Zabala, Villafuertes'eko Konkeak, «Aranburu» jauregian bizi zanak bi seme zituan: Ignazio ta Ladislao; biok Patxi Arsuagaren adiñekoak. Aitak bezela, Inaxio'k piano jotzen zuan eta Ladis'ek bioliña. Txistua jende arruntarentzat gelditzen zan. Baiñan, naiz Zabalatarrak aundikiak izan eta Patxi erritar xehetakoa, lagun eta kideko izan ziran musikak eman oi duan elkartasunaz.

Fernando VII berrito errege jarritakoan «*San Luis'en eun milla semeen*» indarrez, zabalatar aita-semeak Paris'era joan ziran igesi, eta Sorbona'ko Unibersidadearen ikasle egin ziran. Konde jauna Hunboldt jakintsuaren adiskide zan eta Jeolojia ta antzeko Zientzia berrien zalea.

Orratiokan, ez zuten Musika baztertu ta asko entzunez gañera, musika paperak aukeran erosi zituzten eta bi biolin eta biolontxelo bat ere bai, gero etxera ekarri zituztenak. Paperok, geienak galduak izango dira, baiñan «Aranburu» jauregiko ganbaran daude oraindik biolin bat eta biolontxelo. Beste bioliña nere eskutan dago, goimallako instrumentua, gañera, J. B. Vuillaume, Paris'eko «luthier» ospetsuak 1825 urtean egiña. 27 garren zenbakiaz izenpetua dago. Marka onen balioa adierazteko, aski da esatea, Sarasate'k orrelako batean jotzen zuala, gero Stradivarius bi erosi zituan arte. Oso gogoko zuala Vuillaumen bioliña ba-dakigu. Gaur Iruñe'ko Konserbatorio'ko Museoa'n gorderik daukate ikusi nai dutentzat.

* * *

Nungoa ote zuan Patxi Arsuaga'k bere txistu arrunta eta danboliña?

Tolosa zaharreko zurginien batek egiña, nunbait. Auek eskuan arturik gure gaztea Bilbo'runtz abitu zan 1825 garren urtean...

Ez zan egun baterako joan, ez! Bizkai'ko erri nagusi dan Bilbo'ra.

Emen 56 urtetan bizitu ondoren, bertan il bait zan 1881 garrean. Ain aldi luzean nola jardun zan arakatzek emango dizkit lanak.

Iñon baiña geiago Bilbo'n egin zala gizon da egia. Eta «Txango» izengoitiz bete zuala ango Historia txikiaren txokorik maitagarriena: txistu-danboliñaren doñuaz bete... Batzuek Rogaziano illobari «*Sor-gin*» izengoitia eman oi diote. Uriarte'k dio berriz ezizen hori Pablo Gorriaran atabalerona izan zala.

Patxi Arsuaga bere 25 urtetan mutil ederra zala esan beharra dago. Morrosko bikaiña gorputz eta arpegiz. Onela agertzen da ezagutzen diran idurietatik. Arpegiz zuri-eder tolosar bati dagokionez; illez orixka, matrail-bizar eta guzti. Egoki ta lirain, naiz zertxobait «txangu».

Onek bere ajola ba-du erri-gizon batek kalez-kale, jai aundi ta prozesiotan bere burua agertu behar duanean.

Pintore ta irudigilleak askotan atera zuten Patxi'ren itxura. Orduan Bilbo'n pintore bat ba zan, berez tolosarra: Antonio Mari Lekuona, ta ez duda mudarik onek Patxi danbolinteroa modelotzat askotan artu izango zuala. Anselmo Ginea'k ere Txango'ren kuadro ezagun bat utzi digu. Azkenik, gorago aitaturiko Losada pintoreak Arsuaga osaba-illobak kuadro eder batean apain jantzirik, ez azutzeko eran azaldu dizkigu. Urte gutxi barru Bilbo'ko jendeak ondtxo ezagutu zuten «Txango» danbolinteroa. Bai goikoak eta bai behekoak; jaun-andre aundi ta jende xehak. Aditzera dudanez, emakumezkoen artean, ots! neskatil eta damatxoei oso begiko omen zitzaien Patxi Esamesak diotenez, batzuen batzuek atzetik zebilkien. Baiñan gure mutillak par egiñez onela omen zien: «Ez daukat guzietan ezkontzerik, eta batekin bakarrik ezkontzekotan obe dut gelditu mutilzahar.»

Eta bere ortan jarraitu zuala esan diteke, naiz norbaitek esan ba du ezkondu ta alargundu zala. Tolosa'ko aideak uste dutenez Patxi ez zan ezkondu, ta ez erren zalako. Bai zera! Alare gure «Txango»'k andregai aukera izango zukean.

Unamuno'k bere «*Recuerdos de Niñez y Mocedad*» liburuan aitatzen du bere begiz ikusia, prozesioan aurrean zijoala: «Por delante iba «Chistu» de casaca roja, tocando su pito y su tamboril, y detrás la procesión.» «*Txango*» esan nai izango zuan bestela «chistu ta pito» bat bait dira. Damurik ez dio beste ezer eta arritzekoa da.

Unamuno bizi zan etxe berean, tellatupeko ganbaran, Lekuonak pintore lan-toki ta eskola bait zuan eta bein baño geiagotan Unamuno. Migeltxo mutillak «Txango» ordurako, txistulari zaharra (1875-81) ikusiko zuala, nai ta ez.

Garai artako gizonik jakintsu ta ikasienak beren paper, idazlan eta liburuetan «Txango» goratu dute.

Emiliano Arriaga'k berri ugarienak zabaldu zituan eta iturri or-tatik edan dute geroztik etorri diran idazlariek. Ark aitatzen dizkigu «Txango»'k «Korpus Zortziurrenean» ematen zituan joaldi biurriak: zortziko, minuetto, sonatina ta gañerako guziak (1). Labairu Jaime historiagillearen iritziz: «el más famoso de los chistularis conocidos» izan zan.

Uriarte apaizak hori bera aitortzen du kaleetatik zijoala bai dantzarako eta bai konzierto bezela eman oi zituan joaldiaz. Bilbotar gazteak atzetik ziojoazkien biribilketa ta kalejiretan.

«Txango» ez zan ari izan Bilbo'n bakarrik. Bizkai'ko erri asko-tatik egin oi zien. Tolosa'ko San Juan Festetara joatez gutxitan utse-gin zuan ulertu erraz danez. Araba'ko Aramayo'n 1841 urtean izan zala ere ba-dakigu. Ta 1848 garren urtean Madrid'en Isabel II erre-giñaren aurrean, iñoren lotsik gabe txistu ta danboliña jotzea zala adierazten ba dizugute, aski da asmatzeko zefien gora igo zan «Txan-go»'ren entzutea.

Garai artan nolako itxura zuan gure gizonak Anselmo Ginea'k egin zion irudiak azaltzen digu. Neretzat, ez ba dut oker ikusten, oraingo Arsuaga tolosarrak, aren antza aundia dute aurpegi ta begi-tartean. Eta arrigarria da tankera berdintsu batek nola diraun fami-lia batean, urteen buruan, belaunez belaun.

«Txango»'k bere illoba Rogaziano zeukan laguntzailletzat. Bil-bo'ko Udaletxeari ala eskatu zion eta onen baimena izan ta gero Tolosa'tik etorri arazi zuan. Osaba baño gutxiago ez izateagatik illobari ere izengoitia jarri zioten: «Sorgin» Auskalo zergatik! Da-kiguna da, Rogaziano Arsuaga, osaba ildakoan lehenengo maillara igo zala ta urte askotan Bilbo'ko txistulari nagusi izan zala. Familia eder eta ugaria azi ta ezi zuala ere garbi dago. Aren seme-alabak eta ondorengoan gaur ere oso sartu ta ezagunak dira Bilbo'ko gizartean. Aztarren sendoa utzi dute. Arsuaga jatorri ta deiturako beste tolo-sar bat Aita Luis Arsuaga eskolapioa, bertako ikastetxeko irakasle dago aspaldidanik eta beti oso gora altxatzen familiaren izena.

Antziñako «juglar» erderazko izena Menendez-Pidal'ek adieraz-ten duanez, jendea musika, bertso ta kantu bidez jolas arazten zua-

(1) Batik bat «Su-dantza» berak asmatua.

nari esaten zitzaion. Errege ta aundiekiek onelako oleskariak mantentzen zituzten. Nafarroa'ko ta beste korteetan euskaldun izen asko arkitzen dira tartean: Antxo-Etxaleku, Oyon, Gillen Ursua, abar eta abar, Aita Donostia'ren lanetan ere irakur ditezkenak.

Lehengo «juglar» danbolinteroak, gaur «Txistulari» ditugu. Izen bi baiñan izaera bat. Erri txikietako «danbolin» apaletatik oraingo Txistulari maisuetar alde aundia dago. Gure «txistulariok» indar aundia artu dute Euskal-Erria guzian eta baita ere mundu zabalean.

Txistu-jotzaille ikasi ta trebeak sortu zaizkigu Europa ta Ameriketako uri nagusi guzietan txalo ta diru ugari irabazten dutenak.

Euskal-Erri'ko txistulariaiek elkartasun bat egiña dute ta bertan eunka txistulari zahar eta gazte bilduta daudelarik. «Txistulari» deitutako errebista ateratzen dute; eta aldizkari eder onek txistu-musika berria argitaratu ta zabaltzen du.

Gure Patxi Arsuaga «Txango» gorapaitu ta gero beste izen asko ipiñi beharko nituke emen. Alare, ospetsuenak aitatu naiagatik, agian onenak isilpean geldiko lirake. Barka bezaidate!

Orixe'ren «Euskaldunak» poeman azaltzen da Zubieta'ko «*Pontxo*»'tik asita, Ansorena goi mallako maisuareño... zenbat eta zenbat txistu-danbolin prestu ez dira entzun gure errixka ta uri aundietan?...

Nik, bidezko danez, Tolosa inguruan ezagutu izan ditudanak aitaturko ditut. Ara nola: Bedayo'ko Arrupe ta Sarasola; Alegi'ko Insausti, Elgoibar'ko Ansolatarrak; ete nere erriko: Nikolas Erauskin, Juan Jose Zestona, Blas Alberdi, Leandro Zabala, Migel Lezea...

Eta txapeldun izan ziran: Lizasotarrak, Polentzi Gezala.

Ahaztu gabe Aita Hilario Estella prailea, txistularien kapellaua bere benkazioz danboliñetik deabrua uxatu duana.

Guziok Patxi Arsuaga «Txango» izan zanaren jarraitzalle. Ez al dira beñere jotzez geldituko. Txistua mututu dedinean, kaxo motel! gureak egin du! Gizona illargira eldu dan 1969 garren urte ontan beintzat, bizi gara ondiño! eta aurrera beti! Egin zagun irradako «Txango»'ren inguruan. Asi gaitezen azari dantzan. Eta ekarri itzagan dantza-sokara: Villafuertes'ko Kondea ta bi semeak; Lekuona, Losada ta Ginea pintoreak; Arriaga, Labayru, Unamuno ta Bazas; Aita Donostia, Hilario Ta Uriarte elizgizonak. Guziok Patxi Arsuaga'ren inguruan agintari aureskua dantzaturko dugu euskal txistu ta txistularien omenez.

Ez dedilla iñoiz gerta Campion'en: «ERRAONDO'ko AZKEN DANBOLINTEROARENA!»

Antonio M.ª LABAYEN.

Tolosa, 1969.